

СТАНОВЛЕННЯ БРІОЛОГІЧНОГО ГЕРБАРІЮ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Гапон С.В., Гапон Ю.В., Мастюх К.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Будь-які флористичні та геоботанічні дослідження, що виконуються в природі, повинні бути підкріплені документально. Таким документальним супроводом є гербарій рослин та геоботанічні описи фітоценозів, у ході яких не тільки заповнюються відповідні бланки, а й збираються гербарні зразки невідомих видів з метою ідентифікації їх в лабораторії. Особливо важливим є збір гербарію при дослідженні криптогамних організмів: водоростей, лишайників, мохоподібних. Це пов'язано зі специфікою цих об'єктів (частіше всього вони малі за розмірами, для їхнього визначення необхідні збільшувальні прилади та інші матеріали і обладнання). Тому збір колекцій та гербаріїв криптогамів має важливе значення при аналізі результатів досліджень. Крім того, гербарії і колекції – це той матеріал, до якого можна неодноразово повертатися з метою певних уточнень чи порівнянь.

Гербарій кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка започаткований відомим вченим-мікологом, ботаніком, лісознавцем, кандидатом біологічних наук, доцентом кафедри ботаніки Ростиславом Васильовичем Ганжою. На сьогодні він містить такі основні відділи: бріологічний (куратор – доктор біологічних наук, професор кафедри С.В. Гапон), мікологічний (куратор – кандидат біологічних наук, доцент І.С. Беседіна) та гербарій вищих судинних рослин (куратор – кандидат біологічних наук, доцент Л.М. Гомля). На особливостях становлення бріологічного гербарію ми зупинимось в даній роботі.

Створення гербарію мохоподібних бере свій початок з 80-х років ХХ ст. Воно пов'язане з активізацією бріологічних досліджень в межах Лівобережного Лісостепу України асистентом кафедри ботаніки Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка С.В. Гапон, які були завершені підготовкою та успішним захистом кандидатської дисертації «Мохоподібні Лівобережного Лісостепу України» (Гапон, 1993 р.). Збори мохоподібних були проведені в 6 адміністративних областях: Київській, Черкаській, Полтавській, Сумській, Чернігівській, Харківській та в 150 географічних пунктах. Особлива увага під час досліджень зверталася на природно-заповідні об'єкти, фіторізноманіття яких, як правило, багатше. Гербарій був доповнений зразками мохоподібних, зібраних під час експедиції в межах Полтавської обл. співробітниками відділу екоморфогенезу рослин Інституту екології Карпат АН України: старшим науковим співробітником, к.б.н. О.В. Лобачевською та інженером Є.М. Лесняк та ідентифікований відомими українськими бріологами – к.б.н Уличною К.О. та к.б.н. Данилковим І.С. Всі ці збори були покладені в основу бріологічного гербарію кафедри ботаніки Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка.

Подальші бріофлористичні матеріали С.В. Гапон, українських вчених-дослідників, аспірантів, магістрантів, студентів природничого факультету постійно поповнюють гербарій мохоподібних. Так, к.б.н. доц. Чорна Г.А. передала гербарій мохоподібних, зібраних нею під час дослідження перезволожених ділянок Лісостепу України. Д.б.н. проф. Л.М. Фельбаба-Клушина передала збори мохоподібних із Закарпатської

області.

Сучасний бріологічний гербарій кафедри складається з двох блоків: навчального та наукового. Навчальний гербарій містить тематичні гербарії та навчальні колекції: «Мохоподібні широколистяних лісів», «Мохоподібні соснових лісів», «Екологічні групи мохів за відношенням до світла, субстрату», «Бріоценози широколистяного лісу» та ін. Вони використовуються під час вивчення таких курсів як «Ботаніка, систематика рослин», «Геоботаніка», «Фітоценологія», спецкурсу «Флора і рослинність України», а також польової практики з ботаніки (систематики рослин) та основ геоботаніки.

Науковий гербарій складається з таких відділів: гербарій мохоподібних Лісостепу України, гербарій мохоподібних з різних територій України: Полісся, Криму, Карпат, Закарпаття, Прикарпаття, а також збори С.В. Гапон з Кавказу, гербарій дублетів мохоподібних з різних місць України, переданих до гербарію провідними вченими-бріологами, гербарій дублетів мохоподібних Лісостепу України, що становлять сучасний обмінний фонд. Супутньою до гербарних зразків є картотека видів.

У зв'язку з тим, що науковий гербарій може використовуватися для ідентифікації видів у ході бріологічних досліджень, нами створено пакет тимчасових препаратів мохоподібних та картотека до них. Тимчасовий препарат – це препарат певного органу моху (листка, стебла та ін.), фіксований гліцерином, виготовлений з типових зразків мохоподібних. Такі препарати зберігаються досить тривалий час і при необхідності переглядаються при визначенні невідомих видів. Їх ми використовуємо також і в навчальному процесі при вивченні теми «Мохоподібні».

Бріологічний гербарій оформлений згідно існуючих вимог. Зразки мохоподібних поміщені в паперові пакети, розміри яких переважно 9x14 см. Останні наклеєні на аркуші цупкого паперу і знаходяться в паперових папках, поміщених в шафи. Для кожного виду моху існує одна, або кілька папок.

Таксономічна диференціація мохоподібних здійснена згідно загальноприйнятого наукового зведення для бріофітів України – «Чекліста мохоподібних України» (Бойко, 2008). Сучасний гербарний фонд налічує понад 2 тис. зразків мохоподібних – представників трьох відділів *Anthocerotophyta*, *Marchantiophyta* та *Bryophyta*, з 7 класів (*Anthocerotopsida*, *Marchantiopsida*, *Jungermaniopsida*, *Sphagnopsida*, *Polytrichopsida*, *Tetraphidopsida*, *Bryopsida*), 20 порядків, 44 родин. Порядок розміщення зразків здійснено за «Чеклістом мохоподібних України» (Бойко, 2008).

У процесі підготовки та оформлення перебуває науковий гербарій, який збирався проф. С.В. Гапон під час експедиційних досліджень мохової рослинності Лісостепу України, зокрема мохових угруповань. Це зразки бріофітів з 13 областей України: (Хмельницької, Житомирської, Тернопільської, Одеської, Миколаївської, Вінницької, Кіровоградської та ін.), всього з 140 географічних пунктів. Паралельно з оформленням гербарію проводиться і упорядкування бріосинтаксотеки. Вона містить понад 3 тис. геоботанічних описів бріоугруповань, кожен з яких супроводжується гербарієм зразків, які зараз комплектуються до наукового гербарію.

Одним із розділів наукового гербарію є бріологічний гербарій миських екосистем, впорядкований зборами аспіранта кафедри Гапона Ю.В. Він ґрунтується на флористичних, бріофітоценотичних та бріоіндикаційних зборах низки міст Лівобережного Придніпров'я. У подальшому його

склад укомплектовується зразками мохоподібних, зібраних студентами природничого факультету та учнями шкіл м. Полтави, які виконували та виконують науково-дослідницькі роботи при кафедрі.

Отже, науковий гербарій кафедри ботаніки, екології та навчання біології є основою для розвитку подальших бріофлористичних досліджень в межах Лісостепу України, вивчення міських мохоподібних міст Лівобережного Придніпров'я. Започаткована бріосинтаксотика та супутній до неї гербарій є першими і поки що єдиними в Україні методичними матеріалами для розвитку бріосинтаксономічного напрямку досліджень мохової рослинності як в межах Лісостепу, так і України в цілому.

Література

1. Бойко М. Ф. Чекліст мохоподібних України / М. Ф. Бойко. – Херсон, Айлант, 2008. – 232 с.
2. Гапон С. В. Мохоподібні Лівобережного Лісостепу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук. : спец. 03.00.05. «Ботаніка» / С. В. Гапон. – Київ, 1992. – 22 с.

МОХОПОДІБНІ АНДРІЯШІВСЬКО-ГУДИМІВСЬКОГО ЗАКАЗНИКА (СУМСЬКА ОБЛ.)

Гапон С.В., Гришай Д.М.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У сучасних умовах високої антропогенної трансформації рослинно-го покриву для збереження гено- і ценофонду велике значення має комплексне вивчення природних екосистем. Особливо це, в першу чергу, стосується тих територій, які мають заповідний режим. Природно-заповідні території, як правило, характеризуються вищим ступенем фіто-різноманіття, порівняно з не охоронюваними територіями. Тому вивчення флори і рослинності таких об'єктів є актуальним та своєчасним. Це стосується і мохоподібних, які є складовими компонентами як природних, так і штучних екосистем, відіграють у їхньому складі важливу ценотичну роль. У межах Лісостепу, нами краще досліджені ті заповідні території, в яких охороняються лісові масиви. Це переважно ботанічні та ландшафтні об'єкти. Але на увагу заслуговують і іншого типу заповідні об'єкти, наприклад, гідрологічні. Тому для дослідження мохоподібних було обрано Андріяшівсько-Гудимівський гідрологічний заказник, що розміщений в Роменському р-ні Сумської області і створений в 1977 р. Це обводнені болотні масиви, які займають площу 1509,6 га. [2] Серед заказника розміщений суходільний острів з кленово-липовою дібровою – зональними типами рослинності Лівобережного Лісостепу України. По берегах болотного масиву тягнеться смуга вільшняків. Поряд є також різновікові соснові насадження. Всі наявні біотопи цього заказника характеризуються високим ступенем диференціації клімато-, едафоумов, що і впливає на різноманіття мохоподібних.

Робота ґрунтується на власних зборах С.В. Гапон та зборах В.В. Тверетеньової, які люб'язно були надані автором до бріологічного гербарію Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

У результаті обробки гербарних матеріалів нами було виявлено,